

Nizârî İsmâilîliği ve Alevilik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler

Hulusi Yılmaz*

Özet

Alevilik sahip olduğu batını tevîl karakteriyle On İki İmam Şialığından çok Şii İsmâilîliğe benzemektedir. Şer-i hükümlere getirilen yorumlarda İsmâilîliğe temel teşkil eden Galiye zümrelerinin ve Nizârî İsmâilîlerinin etkisi açıktır. Bu etki, hem coğrafi hem de tarihi şartların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Alevilerin namaz hususunda yapmış oldukları; namaz ‘salat’ır, o da ‘dua’ demektir, yorumu Nizârî İsmâilîlerin tesirini göstermektedir. Nizârî İsmâilîlerinde de buna benzer bir yorum vardır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Nizârî İsmâilîliği, Namaz.

Giriş

Alevilik yapısal, inançsal ve güncel boyutlarıyla birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar Aleviliği bir yönüyle açıklığa kavuşturmuş olsa da, halen Aleviliğin teolojik ve ritüel yapısında açıklanmaya muhtaç yönler vardır. Bu eksiklik Türk tasavvuf tarihinin Şiilik ile münasebetinin yeterince aydınlatılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu makale, söz konusu etkileşimde İsmâilîliğin namaz yorumu ve bunun Alevilikte görülen benzerlikleri üzerinde durmaktadır. Çalışmamızdaki amaç, Aleviliğin İsmâilîlikten doğduğunu ispat etmek değildir. Böyle bir hükmün bütünüyle doğru olacağı kanaati de taşınmamaktadır. Amaç, İsmâilîlikte “namaz” ibadetinin nasıl yorumlandığından hareketle, günümüz Aleviliğinin bazı kesimlerinde görülen yansımaları tespit etmek ve bu suretle etkileşimin varolduğuna yönelik tezimizi destekleyen bulgulardan hareketle, aradaki benzerlikleri açıklığa kavuşturabilmektir.

İsmâilîlikle Alevilik arasında tespit edilen benzerliklerin dışında önemli farklılıkları ve ayrılıkları görmek mümkündür. Ancak söz konusu farklılıkların tespiti başka bir çalışmanın konusu olacaktır. Ayrıca tespit edilen benzerlikler Aleviliğin bütününe kapsamamaktadır. Zira Alevilik kendisini farklı idrak tarzlarında farklı uygulamalarla göstermektedir. Bahsedilen amaç istikametinde araştırma yapılırken bir taraftan meselenin tarihî boyutunu

* Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Görevlisi: hulusi.0@hotmail.com.tr

görebilmek için bu hususta yapılmış çalışmalara müracaat edilmiş, diğer taraftan da günümüzle ilgili yorumlamalarda, araştırma sahamız olan Ankara’da yaptığımız mülakatlardan ve katılımcı gözlemlerden faydalanılmıştır.

Alevilik ve On İki İmam Şiiliği

Aleviliğin Şiilikle ilişkisi denildiği zaman akla On iki İmam Şiiliği gelmektedir. Alevilikte, görünürde güçlü bir On İki İmam kültünün bulunuşu bu irtibatı zorunlu hale getirmektedir. Fakat bu kültün görüntüdeki hakimiyeti, Aleviliğin Yedi İmam kültüne dayalı İsmailîlikle bağlantısı olabileceği fikrini gölgede bırakmıştır.¹

A.Y. Ocak’ın belirttiği gibi, Alevilikteki On İki İmam kültü, On İki İmam Şiiliğindeki “On İki İmam” algılayışı ile karşılaştırıldığında uyumsuzluk hemen anlaşılır.² On İki İmam Şiiliğinin tevil anlayışında zahir– batın dengesi korunmaya çalışılır. Bu tevil anlayışı, batın yanında zahir’e eşit önem vermektedir. Şer-i hükümlere gösterilen bu dikkat, bazı Anadolu Alevilerince anlaşılmamaktadır. Çünkü tevhid, ahiret, namaz, oruç, hac ve zekat gibi evrensel İslâmî değerler söz konusu olan Alevilikte farklı bir yoruma tabi tutulmuştur. On İki İmam Şiiliğinin şer-i hükümleri yorumlama ve uygulama hususunda Sünnî yoruma daha yakın olması, Alevilere göre, On İki İmam Şiiliğinin aslını kaybederek Sünnîleştiği anlamına gelmektedir.

Nizârî İsmailîlerin Tarihteki Yeri ve Aleviliğe Tesiri

Aleviliğin On İki İmam Şiiliği ile görünürde ilişkisine rağmen farklılıkların sebebi tarihi kökenleriyle araştırılmaya başlandığı zaman karşımıza İsmailîlik meselesi çıkmaktadır. İsmailîlik, tarih sahnesine VIII. Yüzyılda Şiiliğin karakteristik problemi olan selef-halef meselesinden çıkmıştır. Beşinci İmam Cafer el-Sadık’ın 765’te ölümü üzerine, hangi oğlu olacağına dair görüş farklılıkları Şiiliğin ikiye bölünmesine neden olmuştur. Musa el Kazım’ın imamlığını kabul edenler On İki İmam Şiiliğine, İsmail’in imamlığına kabul edenler de Şii İsmailîliğine vücut vermişlerdir.³

İsmailîlik tarih sahnesinde somut bir biçimde IX. Yüzyılda Karmati hareketiyle görünmüştür. Fakat, asıl kalıcı tesiri, Karmati hareketinden yararlanarak Kuzey Afrika’da kurulmuş olan Fatımilerle göstermiştir. İsmailîlik, “Altın Çağ” olarak kabul edilen Fatımi döneminde (909 – 1171) Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye’ye kadar olan yerlerde yayılmıştır.⁴

Halife El- Mustansır’ın 1094’teki ölümü üzerine İsmailîlik, tarihindeki en büyük bölünmeyi yaşayarak, Mustâ’lî ve Nizârî olmak üzere iki ayrı kola

¹ Ocak, 2006: 13-22.

² Ocak, 2006: 13-22.

³ Ay, 2005:5

⁴ Ay, 2005: 5.

ayrılmıştır. Mustâ'ililik 1130 yılında Halife-İmam el-Amir'in ölümü üzerine yeni bir bölünme daha yaşamış, Hafizilik ve Tayyibilik olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Tayibi İsmaililiği, yemen ve Hindistan Müslümanları arasında örgütlenmiştir. Hafizilik ise, Fatımi halifeliğinin yıkıldığı 1171 yılından sonra devlet desteğinden yoksun kaldığı için uzun süre yaşayamamıştır.⁵

Konumuz açısından önemli olan Nizari İsmailîleri ise, İran'da Selçuklu topraklarında bağımsız bir devlet kurmayı başaramamıştır. Merkezi Kuyez İran'da bulunan Deylem bölgesindeki dağ kalesi Alamut'ta kurulan Nizarî devleti (1090-1256), Doğu İran'dan Suriye'ye dek uzanan ve çevrelerindeki köyler ile az sayıda bazı küçük kenti de kapsayan sayısız kaleden oluşan dağınık bir arazi yapısı ile geniş bir alana yayılmıştır.⁶

Nizarî İsmailîliği bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Aleviliğe etkisi kaçınılmaz olmuştur. Nizarî İsmailîlerin meskun olduğu İran ve Horasan bölgeleri uzun dönemde hem Büyük Selçuklu Devleti gibi etkili Türk siyasi birliğinin sağlandığı, hem de küçük Türk beyliklerin hüküm sürdüğü bir yerdir. Dolayısıyla bu bölge Anadolu'ya yerleşecek olan Türkmenlerin yüzyıllarca sürecek olan göç yolu üzerindedir. Bu bölgelerde daha Emeviler döneminden itibaren başlayan Şiilik propagandaları tarihin değişik dönemlerinde bazen gizlice, bazı zamanlar ise açık ve yoğun bir biçimde devam etmiştir. Halsluck'a göre Türk boyları özellikle Kuzey İran yoluyla batıya doğru geçerken, Şii formunda bir İslam propagandasıyla karşılaşmıştır.⁷

Köprülü'ye* göre, Batıni davetçiler (İsmailîler) sadece Kuzey İran'da değil, Türkistan, Maverannehir ve Horasan bölgelerinde Türkmenler arasında bulunmuşlar; kendi inançlarını bu kitleler arasında yaymışlardır: Göçebe Türkmenler, Batınilik basit ve uygulanabilir prensipler itibarıyla kendilerine şariat hükümlerinden daha uygun bulduklarından, kabulde fazla zorlanmamışlardır. Böylece batıya doğru gelen Türkmen kitleleri arasında Batıni inançlar yayılmaya başlamış, bu vesileyle Batınilik Anadolu'ya intikal etmiştir.

Bir başka İsmailî yerleşim bölgesi olan Suriye de konar – göçer Türkmenler için yaşam alanıdır. Özellikle Şamlı Türkleri kışın Suriye bölgesini kışlak olarak, yazın da Anadolu'nun Kızılırmak yayına kadar olan bölgeleri yaylak olarak kullanmışlardır.⁸ Türkmen nüfusun azımsanmayacak kadar çok olduğu Suriye, Halep ve Musul gibi bölgelerde Şiiler yüzyıllardır yoğun bir şekilde mevcuttu. Sadece Suriye'de Nusayriler, Dürziler, Hafiziler ve Nizarîler

⁵ Ay, 2005:7-9.

⁶ Daftary, 2002:459.

⁷ Kara, 2006:426

* F. Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinin 206 -207 sayfalarında dipnotta Batınilik ile İsmaililiği aynı anlamlarda kullanmıştır.

⁸ Sümer, 1976:92-94.

olmak üzere dört farklı anlayış üzerinden İsmailîlik yaşatılmaktaydı.⁹ Bu bölgeyi, Türkmenlerin sadece sosyal hayat alanları değil, siyasi olarak da var olma mücadelesine girdikleri bir yer olarak düşünecek olursak; İsmailîliğin Aleviliği etkilemesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz.

Nizârî İsmailîleri siyasi varlıklarını 160 yıldan fazla bir süre Büyük Selçuklu devletinin topraklarında bir devlet olarak sürdürmüştür. Siyasi varlıkları, devam ettiği müddetçe dâvet (da'wa) adını verdikleri bir çeşit misyonerlik yöntemi ile yayılma gayretinde olmuşlardır. Merkezleri Kuzey İran olmasına rağmen Doğu'da Amu Derya ve Hindistan'a Batı'da Suriye'ye kadar etkili bir propaganda yapmışlardır. İran ve Azerbaycan'da da güçlü olduğu bilinmektedir. Bu coğrafya içinde Anadolu'nun İsmailî propagandasından muaf olduğunu düşünmek anlamsız olur. Anadolu'da İsmailî tesirlerin yeterince bilinmemesinin sebebi Ocak'ın belirttiği üzere yabancı İsmailî araştırmacıların Türkçe'ye vakıf olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer sebep ise kendi İsmailî uzmanlarımızın olmamasıdır.¹⁰

Nizârî İsmailîlerin devlet politikası olarak yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'ya etkisi aydınlatılmamış olsa da Nizârîlerin siyasi birliğinin dağılması neticesinde tasavvuf üzerinden yapmış oldukları etki bazı boyutlarıyla bilinmektedir. Moğollar Alamut kalesini zaptedip (1256) Nizârî devletine son verdikten sonra, Nizârî inançları, genellikle On İki İmamcılık kılığında ya da tasavvuf şemsiyesi altında verilmiştir.¹¹

Moğol istilası sonrası ve Safevi öncesi İran'ında yayılan Şiilik, basitçe var olan Şii mezheplerden birinin güçlenmesi şeklinde değil, bütünüyle yeni bir tarzdaki Şiiliğin gelişmesi şeklinde olmuştur. Halk tipi ve genellikle tasavvuf tarzında ifade edilen bu yeni Şiilik, Safevi Şiiliği ile doruğuna ulaşmıştır. Nizârî İsmailîleri de Alamut'un düşüşünden sonra işte bu Şiilikle meczolunmuş tasavvuf anlayışı ve terminolojisi içinde yayılmaya devam etmiştir. Aynı şekilde, İsmailîler gibi Batını tevil yöntemini kullanan Sufi şeyhleri de giderek artan biçimde genel olarak, İsmailîlere atfedilen düşünceleri benimsemeye başlamıştır. Bu süreçte İmam, Pir, ona tabi olanlar da hasımlarının tepkisini çekmeyecek bir isim olan mürid ya da talib diye anılmaya başlanmıştır.¹²

Gölpınarlı, İsmailî hareketin düşünce planındaki tesirlerini izah ederken, özellikle, İsmailîliğin alt yapısını oluşturan Batını tevil doktrinine dikkat çekmektedir. Bu doktrin, aşırı, hatta mutedil çizgideki bazı Mutasavvıflar ile Hurufilik, Haydarilik, Erdebilik (Safevilik), Bektaşilik ve Ruşeniye gibi tarikatlar üzerinde etkili olmuştur.¹³ Fakat, İsmailîliğin Anadolu'daki etkisi daha çok Hurufilik yoluyla olmuştur. Hurufilik, dayandığı fikirleri, diğer bazı geleneklerin

⁹ Daftary, 2002: 389.

¹⁰ Ocak, 2006: 13-22.

¹¹ Daftary, 2002:676.

¹² Daftary, 2002: 625 – 636.

¹³ Gölpınarlı, 1997: 134.

yanı sıra İran sufiliği ve İsmailîlikten türemiş bir harekettir. Kurucusu, Fazlullah Esterabadi, İsmailîler gibi çevrimsel bir tarih anlayışına sahiptir. Fazlullah, tanrısallığın insanda, özellikle de kendisinde tecelli ettiği gerekçesiyle, Peygamberlik döneminin sona ermiş olduğunu ilan etmiştir. Fazlullah, İran ve Komşu ülkelerdeki zanaatkar tabakalarıyla gezgin dervişler (kalenderler) arasında sayısız taraftar kazanmıştır. Güçlü kabalıcı – gnostik eğilimlere sahip olan Hurufiler, Batını tevilî benimseyerek, harflerin gizli anlamları üzerinde ısrar etmişlerdir. Hurufilik hareketi, Fazlullah'ın ilk öğrencilerinden ve bu yeni inanca ilişkin birçok kitabın yazarı olan Ali el A'la'nın (Ö. 1419) misyonerlik Faaliyetleri sayesinde Anadolu'da geniş yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki, kısa süre sonra Anadolu, Hurufiliğin asıl merkezi haline gelmiştir. Hurufî görüşler, tarikatın ilk edebiyatında muhafaza edilen Bektaşî dervişleri tarafından savunulmaya devam etmiştir.¹⁴

Gölpınarlı, Hurufiliğin Anadolu'ya etkisinin Ali el A'la ile değil Nesimi ile olduğu kanaatindedir. Ayrıca, Feriştahzade, Hayreti, Muhiti, Virani ve Yemini gibi saygın halk ozanları da Hurufiliğin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan; Nesimi, Virani ve Yemini, Alevîlilerin yedi büyük ilahi ozanlarındandır ve adları her geçtiğinde niyaz edilir.¹⁵

Aleviler ve Nizari İsmailîlerde Benzeşen Namaz Yorumları

Alevilik ile İsmailîliği benzeştiren özelliklerden biri Batını yorum geleneğidir. İsmailîlik, Kur'an'ın yorumunda zahir- batın dengesinin batın lehine geliştiği bir tevil anlayışına sahiptir. Batını bilgiye verdiği bu önemden dolayı da adı Batınilikle anılır olmuştur. Konunun uzmanlarına göre, bu yakıştırma yerinde olmuştur. Çünkü, Batınilîğe hayat veren Galiye zümrelerinin (Gulat-ı Şia) ve özellikle Hattabiye'nin İsmailîlikle doğrudan ilişkisi vardır. Batıniye'nin düşünce ve hareket planındaki temelleri Hattabiye'nin öncüsü Ebû'l-Hattab el Esedi ve onun takipçileri tarafından atılmıştır. Bu hareket, tarihî süreçte gerek siyasi, gerekse kültürel ve entelektüel düzeyde en gelişmiş ve kurumlaşmış şekliyle İsmailîyye fırkası tarafından temsil edilmiştir. Batıniye adı verilen hareketin doğuşu, aslında İsmailîyyenin doğuşudur.¹⁶

İslam dünyasında, Galiye zümreleri Batını tevilin öncüsü rolünde olmuştur. İsmailîye ve İmamiye şiaları bu yorum tarzının ilk örneklerini bu zümrelerden alarak, daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına vesile olmuşlardır. Ayetlerdeki derinlikli manaların yalnızca imam ve onun yakınında bulunanların bilebileceğine ilişkin düşünceler, Galiye zümrelerinden intikal etmiştir. Yine bu düşünce, Batını manaları bilme imtiyazını, imamlardan alıp Allah'ın veli kullarına vermek kaydıyla mutasavvıflar tarafından da benimsenmiştir.

¹⁴ Daftary, 2002: 628-629.

¹⁵ Gölpınarlı, 1997: Kutlu, 2003: 46-47.

¹⁶ Öztürk, 2003: 61- 64, İlhan, 1992: 190-194, Daftary, 2002: 147-154.

İsmailî düşünce sistemindeki imam, vaîsi, hüccet gibi figürler; gavs, kutub, abdala dönüştürülmek suretiyle tasavvufi öğretiye taşınmıştır.¹⁷

Aşırı Şii Hattabiye fırkasının bazı Batını yorumlarına göre, Allah'ın emretmiş olduğu namaz, oruç ve hac gibi şer'i yükümlülükler birer boyunduruk veya kafirler için bir tür azap olarak kabul edilmiştir. Bu fırkanın Muammeriye kolu da, tıpkı selefleri gibi, cenneti insanların nail oldukları hayır ve nimetler; cehennemi ise onların dünyada maruz kaldıkları, sıkıntı ve belalar şeklinde anlamlandırmıştır.¹⁸

Batını yorumun ilk örneklerini Hattabiye'den alan İsmailîler, sıradan insanların tevili bilemeyeceğini söyler. Tevili bilenler sadece seçilmiş ya da bilme yetkisi verilmiş pek az kişidir. Tevilin içeriği, Müslümanlardan ve sıradan müminlerden kesinlikle yol gösterici – eğitici bir sır olarak saklanmıştır.¹⁹ Yapılan yorumlar, Hattabiye fırkasına ait örneklerden farklı olarak, imamet öğretisinin temelini oluşturacak türdendir. Namaz konusuna getirilen yorum bunlardan biridir. İsmailîlere göre salat, yani dua – namaz sistemi özünde dava sisteminin kuruluşu anlamına gelir. Kur'an'ın her neresinde salat'tan konuşulsa, "dua okumaktan" değil, fakat "dua düzenlemekten" söz edildiği belirtilir. Bu gerçekte, peygamberden sonra, inananlar toplumunun en yüksek temsilcisi olan imamın başkanlığında dava'nın yerleştirilmesi, düzenlenmesi anlamındadır. İnsandan uygun zamanda dua etmesi istendiği gibi, bir mümin, yani inançlı kadın veya erkek çabalarını, inananlar için dava'nın hizmetine vererek kendi kendini zenginleştirmesidir.²⁰

Şii inancı imamet öğretisi ile anlamlıdır. Bütün Şiiilerde olduğu gibi İsmailîlerde de imam makamı çok önemlidir. O, Tanrı'dan sonra gelen onuncu aklın temsilcisidir. Tanrı'nın sıfatları yoktur, O bütün nitelik ve niceliklerin üstünde, kayıtlamalardan uzaktır. Bu sıfatlar Tanrıdan sonra gelen onuncu akla aittir. İmam, yeryüzünde onuncu aklın bu sıfatlarına sahiptir.²¹

İmanın duanın merkezinde olması, ona verilmiş bu ilahi lütuftan, kutsallıktan dolayıdır. Fatımiler döneminde yetişmiş meşhur İsmailî Dâîilerinden biri olan Kadı Nu'man, zahir batın dengesinin korunması gerektiğini söylese de – bu görüntüde öyledir – namazın kabul edilmesi için bir şart ileri sürer; zamanın imamını tanımak ve ona tüm kalbiyle sevgi ve sadakat göstermektir. Ona göre namazın Batını anlamı şudur: "Namaz, gerçekte imamla birleşmektir. Dolayısıyla zamanın imamından yana şüphesi olanın kesinlikle namazı yoktur"²²

¹⁷ Öztürk, 2003: 191.

¹⁸ Öztürk, 2003: 188- 189.

¹⁹ Engineer, 1999:1-4.

²⁰ Engineer, 1999:1-4.

²¹ Engineer, 1999:1-4.

²² Öztürk, 2003: 359.

Görüldüğü üzere İsmaililikte ve özellikle Nizârî İsmailîliğinde namaz, zamanın imamının başkanlığında dava'nın, yani İsmailî öğretinin yerleştirilmesi, düzenlenmesine bireysel olarak katkıda bulunmadır. Günümüzde de Nizârî İsmailîleri bundan çok farklı davranmamaktadır.

Bugün Tacikistan, Afganistan, Pakistan devletlerinin ortak alanları olan Pamir bölgesinde yaşayan Nizârî İsmailîleri bir Türk araştırmacı Zahide Ay tarafından incelenmektedir. Halen bölgede bulunan Ay'ın gezi notlarını topladığı 'Handut' isimli eserinde Nizârîlerin namaz ibadetlerini şöyle aktarmaktadır:

"Pamir bölgesinin İsmailîleri, günde iki vakit namaz kılıyorlardı. Sabah kalkınca ve gece yatmadan önce. Burada kaldığım süre içinde hiç ezan sesi duymadım. Hiç cami de görmedim. Bütün namaz boyunca oturarak ibadet ediyorlardı. Seccade olarak bir bez parçası ya da bir havlu kullanıyorlardı. Buna "Ca-i namaz" diyorlardı. Türkçesi "namaz yeri" demektir. Hiç rekât yoktu. İbadet boyunca kırkdokuz İsmailî imamının isimlerini sayıyorlardı habire. Bir de eğer biliyorlarsa bazı süreleri okuyorlardı. Yarım saatten fazla sürüyordu bir namaz"²³

Nizârî İsmailîlerinin yüzyıllardır Türklerle iç içe yaşadıkları ve Alamut sonrası dönemde tasavvufi kisve ile Anadolu'ya yayıldıkları düşünülürse namaza ilişkin Batıni yorumların Alevilere geçmemesi, iz bırakmaması düşünülemez. Nitekim, bu izlere Alevi dedelerin yorumlarında rastlanmaktadır. Ankara / Mamak – Tuzluca'yı Cem evinde (13 Aralık 2007) yapılan bir mülakatta İsmail Eker Dede(Yaş:55) namaz hakkında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

"Kur'an-ı Kerim'de namaz diye bir kelime yoktur. Namaz Farsça bir kelimedir. Türkçe manası yalvarmak, yakarmaktır. Yalvarmak, yakarmak da ibadet değildir. Kur'an'da ibadet kelimesi Arapça salat'tır. Salat'ın Türkçe manası dua etmek demektir. Dua ise ibadetin özüdür. 'Rabbimiz şöyle buyurdu; Bana dua edin, kabul edeyim; çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.' Mümin süresi 60. ayet'te dua ile şekilcilikten uzak bir ibadet anlatılmaktadır."

Dede, namazın dua olduğunu kanıtlamak amacıyla, aşağıdaki ayetlerin mealini bu doğrultuda yorumlamıştır.

"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşa yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!" (Ali İmran Suresi 191. ayet)

"Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerine yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır." (Nisa suresi 103. ayet).

"(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülüğten alıkoyar." (Ankebut suresi 45. ayet).

²³ Ay, 2006:186.

Dede'ye göre ayetlerde geçen ortak düşünce Allah'ın her an anılmasıdır. Anılma dua ile olur. Bedeni ibadet ile her an anamayacağımıza göre Allah'ın bu ayetlerden muradı aslında Sünnîlerin bildiği namaz değil, salat'tır, yani duadır.²⁴

Aleviler için bir ritüel birliği oluşturmaya ve geleneksel Aleviliği yaşatmaya çalışan Cem Vakfı'nın hazırladığı "Yol ve Sürekler (Erkanname)" adlı kitapçık²⁵ ile Ankara Cem Evleri'nin yayınladığı "Aleviliğin Oluşumu" adlı kitapta hemen hemen benzer şeyler söylenmektedir:

"Kur'an'da namaz "salat" olarak geçer. Salat'ın Türkçe karşılığı: Dua ve ibadet'tir. Dua ve ibadet, bilerek Allah'a yalvarmak ve O'ndan yardım istemektir. Alevi ve Bektaşiler bu yolu izlerler: Cenab-ı Allah Kur'an'da, ibadetin şeklini belirtmez. Kur'an'da sadece kıyam rûku, ve secdeden bahseder."²⁶

Yukarıda geçen namazla ilgili yorumlar, Nizarî İsmailîliğinin etkisini göstermektedir. Fakat, namazın İsmailîlikteki asıl yorumundan soyutlanarak tasavvuf dünyasına aktarılmasından kaynaklanan bir farklılaşma sözkonusudur. Nizarî İsmailîliğinde 'Salat' davet'e (da'wa) hizmet için İmam'ın başkanlığında yapılan mücadeleye manevi bir katkı içerirken, Alevilerde Salat 'Allah'ı anma, O'na dua etme haline dönüşmüştür. Yer ve zamana bağlı olmaktan çıkmıştır.

Alevilerde, namaz için yapılan başka yorumlar da mevcuttur. Cem esnasında yüz yüze kılınan tarikat namazı, Dede huzuruna çıkarken gösterilen kıyam, rûkû, ve secde - Kur'an'da bahsedilen kıyam, rûkû ve secdeye gönderme yapılarak- 'salat'tan farklı yorumlardır. Bu yorumlar şekle, yere ve zamana hitap ettiğinden, yukarıda geçen 'Salat' anlayışıyla çeliştiği görülmektedir. Fakat, konumuz Nizarîliğin Alevilik üzerine etkisi ile sınırlandırıldığı için bu yorumlar göz ardı edilmiştir.

Namaz gibi İsmailîlikten geçtiğini düşündüğümüz bir başka yorum da Ahiret inancı ile ilgilidir. Yukarıda Hattabiye'nin Muammeriye kolunun ahiret inancına ilişkin olarak "cenneti insanların nail oldukları hayır ve nimetler; cehennemi ise onların dünyada maruz kaldıkları sıkıntı ve belalar şeklinde "yorumladıklarını aktarmıştık.

Buna benzer yorumlar, Alevi inancında da gözlenmektedir. Alevi dedelerle yapılan mülakatlarda "*cennet de bu dünyadadır, cehennem de*" geleneksel Alevi inancının değerlendirilmesi şöyledir:

Ali Metin Dede (Yaş:65, Can Dostlar Cemevi, 7 Şubat 2008)

²⁴ Yılmaz, 2008: 153.

²⁵ Cem Vakfı, Cep Kitapları Dizisi: 3.

²⁶ Bozkurt, Tarihsiz: 112.

"Cennet nedir? İkiye ayrılır: Bâtınî ve Zahirî: Zahir, sıhhatin yerinde ise, kâşan rahatsızsa, güzel yerlerde oturur, güzel insanlarla, konuşursan kendini cennette kabul et. Bâtınî ise, görmediğimiz için hüküm yürütmek yanlışır."

Seyfi Gülsoy Dede(Yaş:68, Can Dostlar Cemevi, 14 Şubat 2008)

"Cismanî Cennet, ruhanî cennet vardır. Bu dünyada suç işlersen, adam öldürürsen hapisaneye girersen, cehennemdir. Ama nefesine uymazsan, kazancına kanaat getirir de, çoluğunla çocuğunla tatlı dille yersen bu dünya cennet olur. Bu dünya için cennet cehennem budur. Ruhani cennet öbür dünyayı temsil eder."

Rıza Akbaş Dede(Yaş:65, Cem Vakfı Ankara şb, 15 Şubat 2008)

"Cennet cehennem inancı iki yönlüdür. Gülerek, tebessümle muhabbet edersek, burası cennet olur, ama öfkelendiğimiz zaman, kıpkırmızı kesiliriz burası cehennem olur. Bir de öbür dünyaya ait bir hazırlığımız vardır. Genç Abdal şöyle diyor:

Fırsat elde iken bir amel kazan

Gül cemalin solsa gerektir.

Nefsine aldanıp tapma dünyaya

Dünya malı burada kalsa gerektir.

(Yılmaz, 2008 : 114 -116)

Yorumlardan görüldüğü üzere İsmailîliğe temel teşkil eden Hattabiye fırkasının ahiret inancına ilişkin düşünceleri hiç değişmeden Alevîliğe intikal etmiş gözükmemektedir. Fakat, ahiret inancına ilişkin yorum İsmailîlikte olduğu gibi sadece bu dünya ile sınırlı kalmamıştır. Öbür dünya ile ilgili de bir inanç ve buna hazırlık vardır. Cem evlerinde, taliblerin yıllık görüşümü, ahrete hazırlık olmak üzere yapılır. Bu, kul hakkına riayet etme ve rızalık üzerine kurulu bir dini ritüeldir.

Ayrıca, namaz yorumunda olduğu gibi ahiret inancında da hem İsmailî etki, hem de tasavvufi bir yorum göze çarpmaktadır. Aynı özellik tevhid inancı çerçevesinde de gözlenmektedir. Tevhid inancını karakterize eden hulul ve ittihad kavramları iki farklı kültür çevresinden gelmiş görünmektedir. Hulul, Hurufilik yoluyla İsmailîlikten aktarılmış bir tevhid inancı iken, ittihad tasavvufî bir tevhid anlayışı olarak Alevî deyişlerinde işlenmektedir. Bu ikili yapı, iki farklı kaynaktan gelen bilginin kaynaştırılma çabası gibi görünmektedir. Bu konuların aydınlığa kavuşması için İsmailîlik ve Nizârî İsmailîliğinin daha ayrıntılı bilgilerine ulaşılması ve tasavvufî ilişkilerinin yeterince irdelenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Nizârî İsmailîleri ve Anadolu Alevileri iki farklı coğrafyada yaşamalarına rağmen şaşırtıcı benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik, Türklerle Nizârî İsmailîlerin İran, Horasan, Suriye gibi bölgelerde birlikte yaşamalarından ileri gelmektedir. Nizârî devletinin politikası gereği 'davet' adı verilen misyonerlik faaliyetleri ile Türklerden taraftar bulması muhtemelen benzeşmede etkili olmuştur. Nizârîlerin siyasi birliklerinin dağıldığı Alamut sonrası dönemde ise İsmailîlik,

Şiilikle meczolunmuş tasavvuf kisvesi altında Anadolu'da etkili olmuştur. Özellikle Hurufilik tarikatı ile batını inançlar Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır.

Nizari İsmailîleri ve Anadolu Alevileri her ikisi de zahir-batın dengesine, batın lehinde ağırlık veren bir yorum tarzına sahiptir. Nizarîlerde namaz yorumu, İsmailî öğretiden kaynaklanan İmam merkezli bir 'dua' iken, Alevilerde 'dua' Allah'a yalvarma şekline dönüşmüştür. Bu durum, muhtemelen İmamet öğretisinin Anadolu'ya girerken tasavvuf terminolojisine dönüşmesinden kaynaklanmıştır. Tevhid inancı ve ahiret inancı İsmailîlikten geçen 'hulul' ve 'tenasüh' inanışlarıyla şekillenmiştir. Nizari İsmailîliğin bütün bu etkilerine rağmen Alevilik kendi içinde tasavvufi yorumlar da geliştirmiştir. İsmailî etkiler ile tasavvufi yorumlar dikkatle incelendiğinde birbiri ile bağdaşmayan ifadelerin bir arada bulunduğu gözlenir.

Abstract

Alevism, with its characteristic of esoteric interpretation, resembles the Shii İsmailiyya rather than the Twelve İmam Shiism. In its interpretations brought to religious rules, there is a clear influence is a compulsory result deriving from both geographical and historical conditions. The interpretation of Alevies regarding namaz is that namaz is "salat", which means "petition to Allah". This interpretation reveals the influence of the Nizari İsmailiyyas, who have a similar interpretation.

Key Words: Alevism, Nizari İsmailiyya, Namaz.

Kaynakça

- Ay, Zahide (2005), *Alamut Sonrası Nizari İsmailîliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ay, Zahide (2006), *Handut*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Nizam (Tarihsiz), *Aleviliğin Oluşumu*, İrtibat: Seyid Garip Musa Kültür Derneği.
- Daftary, Ferlad (2002), *İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Engineer, Asghar Ali, "Quran and İsmaili Tawil"(Kur'an ve Fatımi İsmaililerin Tavili ,Çev. İsmail Kaygusuz), www. Davoodi-bohras.com, erişim tarihi: Eylül 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1997), *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Avni (1992), "Batıniye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Kara, Seyfullah (2006), *Selçukluların Dini Serüveni*, Şema Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, Sönmez (2002), *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2006), "Alevilik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevilik ve Nizari İsmailîliği", *Yol Dergisi*, Ocak-Şubat 2006.

- Öztürk, Mustafa (2003), *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Kitabiyat Yayınları Ankara.
- Yılmaz, Hulusi (2008), *Sosyal Değişme sürecinde Alevilik*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.